

**SYMPOZJUM *FUNDACJI JOSEPHA RATZINGERA*
„EWANGELIE. HISTORYCZNE I CHRYSTOLOGICZNE
POSZUKIWANIA”**

Rzym, 24-26 października 2013 roku

Trzy tomy *Jezusa z Nazaretu* napisane przez Josepha Ratzingera – Benedykta XVI i opublikowane w latach 2007-2012 zainspirowały Watykańską Fundację jego imienia do przygotowania międzynarodowego Sympozjum na temat historycznych i chrystologicznych poszukiwań Ewangelii. Studenci i profesorowie różnych uniwersytetów i wyznań chrześcijańskich zostali zaproszeni do przemyśleń i dyskusji, których celem było pogłębienie zrozumie-

nia Ewangelii i kontynuowanie zaangażowanego poszukiwania historycznego Jezusa. W Sympozjum zorganizowanym przez Watykańską Fundację Josepha Ratzingera – Benedykta XVI oraz Konferencję Rektorów Papieskich Uniwersytetów Rzymskich uczestniczyło ponad 450 osób z różnych stron świata, które reprezentowały ponad 100 instytucji uniwersyteckich. Odkondurowało się ono w Papieskim Uniwersytecie Laterańskim (pierwsze dwa dni) oraz w nowej auli synodalnej na Watykanie (przedpołudnie trzeciego dnia). Ostatnim aktem Sympozjum było spotkanie uczestników z Ojcem Świętym Franciszkiem w Sali Klementyńskiej Pałacu Apostolskiego.

Podczas porannej sesji pierwszego dnia Sympozjum wszystkich uczestników powitał kard. Camillo Ruini, Przewodniczący Komitetu Naukowego Fundacji Josepha Ratzingera. Następnie zabrał głos bp Jean-Louis Bruguès OP, Przewodniczący Komitetu Organizacyjnego. Jego wystąpienie miało charakter wprowadzenia w tematykę Sympozjum. Przypomniał, że książka „Jezus z Nazaretu” jest owocem „długiej wewnętrznej drogi” jej autora oraz naszkicował kontekst historyczny tej drogi, który można określić najogólniej jako debatę na temat „Jezusa historii i Chrystusa wiary”. W zamiarze organizatorów każdy dzień Sympozjum koncentrował się wokół określonego tematu. Tematem pierwszego dnia było poszukiwanie historyczne Ewangelii. Tematem drugiego dnia była figura Jezusa przedstawiona w Ewangeliach i teologia. Natomiast w trzecim dniu skoncentrowano się na propozycji, jaką oferuje Jezus z Nazaretu Josepha Ratzingera – Benedykta XVI.

W sumie podczas tych dni wygłoszono dziesięć wykładów, odbyły się dwa panele, kilka dyskusji oraz zaprezentowano kilkanaście krótkich komunikatów. Nad przebiegiem Sympozjum czuwał delegat Dyrektora Wykonawczego, ks. prof. Mariusz Kuciński, Dyrektor Centrum Studiów Ratzingera przy Kujawsko-Pomorskiej Szkole Wyższej w Bydgoszczy. Organizatorzy poinformowali również o planie opublikowania już w grudniu br. dwóch tomów zawierających akta Sympozjum.

Pierwszy wykład przedpołudniowej sesji pierwszego dnia wygłosił ks. prof. Bernardo Estrada z Papieskiego Uniwersytetu Św. Krzyża w Rzymie. W wystąpieniu zatytułowanym *Research on Jesus in the Gospels. From Reimarus to Today* („Poszukiwanie historycznego Jezusa w Ewangeliach. Od Reimarus do dzisiaj”) autor naszkicował główne kierunki poszukiwania historycznego Jezusa w Ewangeliach (od *The First Quest* do *The Third Quest*), koncentrując swoją uwagę na instrukcji *Sancta Mater Ecclesia* opublikowanej przez Papieską Komisję Biblijną 21 kwietnia 1964 roku, która wzbogaciła soborową Konstytucję o Objawieniu Bożym *Dei Verbum* nauką o pochodzeniu i formowaniu się Ewangelii. Swoje wystąpienie doprowadził do czasów współczesnych, odnosząc się do prac J.P. Meiera (*A Marginal Jew*) i J.D.G. Dunna (*Christianity in the Making*). Na zakończenie przypomniał, że kerygmat odnosił się zawsze do historycznych wydarzeń, a w Ewangeliach mamy do czynienia z nierozdzielnyim przenikaniem się historii i interpretacji, co jest niezrozumiałe dla kanonów współczesnej historiografii.

Drugi wykład zatytułowany *The Contribution of Papyrology in the Interpretation of the Gospel* („Wkład papirologii w interpretację Ewangelii”) wygłosił ks. prof. Juan Chapa z Uniwersytetu Nawarry w Pampelunie. Ukazał on, jak wielkie znaczenie dla zrozumienia i studiów nad Ewangelią mają najwcześniejsze papirusy. Zwrócił uwagę na ważny moment przejścia od ustnej do pisanej tradycji. Stwierdził, że mimo iż niektóre najstarsze teksty papirusów nie weszły do kanonu, są bardzo ważne w interpretacji Ewangelii kanonicznych. Przypomniawszy, że pierwsze kodeksy i manuskrypty wykorzystywane przez wędrownych misjonarzy chrześcijańskich są świadectwami wiary żywych wspólnot. Wspólnota odkrywała jednak swą tożsamość nie tylko w pisanej tradycji, ale też w relacji do innych wspólnot. Dlatego także pisma nie mogą być oderwane od kontekstu wiary wspólnot.

W trzecim przedpołudniowym wykładzie duchowny anglikański, prof. Richard Burridge, dziekan Wydziału Teologicznego prestiżowego King's College w Londynie podjął temat *The Greek-Roman Biographies and the Gospels' Literary Genre* („Biografie grecko-rzymskie i gatunek literacki Ewangelii”). Profesor odniósł się najpierw do kluczowych stwierdzeń Konstytucji *Dei Verbum* na temat Objawienia (DV 2: Objawienie jest *per Christum, Verbum caro factum*, a dokonało się przez *gestis verbisque*, przy czym kluczowe znaczenie ma – jak czytamy w DV 18 – *salvatoris nostri, vita atque doctrina*). Przypomniał więc, podobnie jak Benedykt XVI w *Jezusie z Nazaretu*, absolutnie centralny charakter chrystologii. To doprowadziło go do pytania o to, jakim rodzajem literatury są Ewangelie, i czy mogą one posłużyć do napisania takiej biografii, jak to zrobił Benedykt XVI. Następnie – odnosząc się do głównych tez swej rozprawy doktorskiej (*What are the Gospels? A Comparison with Graeco-Roman Biography*) – stwierdził, iż Ewangelie nie są literaturą *sui generis*, lecz odznaczają się tym samym gatunkiem literackim, co starożytne biografie. Przedmiotem Ewangelii są czyny i słowa Jezusa, Jego życie, śmierć i zmartwychwstanie. W trzeciej części przedstawił chrystologiczne implikacje gatunku *bios*. W tym aspekcie Ewangelie są czterema chrystologicznymi opowieściami (por. R. Burridge, *Four Gospels, One Jesus? A Symbolic Reading*), które kreślą wielobarwny portret Jezusa.

Przedpołudniowa sesja zakończyła się kilkoma paruminutowymi wystąpieniami oraz dyskusją. W ramach interwencji wypowiedzieli się: ks. prof. Vasile Mihoc z Sibiu z rumuńskiej cerkwi prawosławnej (*The History of Jesus and the Orthodox Perspective on Christ the „Theanthropos”*), prof. Paul N. Anderson ze Stanów Zjednoczonych (*The Jesus of History, the Christ of Faith, and the Gospel of John*), prof. J.E. Aguilar Chiu z Ohio w Stanach Zjednoczonych (*The Literary Genre of Gospels*), prof. Giuseppe De Virgilio z Papieskiego Uniwersytetu Św. Krzyża w Rzymie (*Gesù nymphios: la peculiarità cristologica dell'immagine dello „sposo” nei vangeli*).

Podczas popołudniowej sesji prof. Yves Simoens SJ z Papieskiego Instytutu Biblijnego w Rzymie wygłosił wykład na temat *La rivalutazione stroica del Quarto Vangelo* („Przewartościowanie historyczne Czwartej Ewangelii”). Wykładowca w dość zaskakujący sposób dokonał tego historycznego dowartościowania tej najbardziej teologicznej Ewangelii. Swój wywód wyprowadził z dwóch najbardziej dyskutowanych wersetów Prologu Ewangelii Janowej: J 1,12-13. Identyfikacja wierzącego z wcielonym Synem Bożym dzięki wierze prowadzi go do odkrycia historycznego wymiaru aktu wiary. Podobnie historyczną jest dla tych, którzy uwierzyli, propozycja wiary, o której Jan pisze w 1,35-40 i 1,43. Wykładowca nie omieszkiał jednak podkreślić, że im bardziej podkreślamy wymiar historyczny Czwartej Ewangelii, tym bardziej jesteśmy zmuszeni podkreślić jej wymiar trans-historyczny. W konkluzji stwierdził: Historia Jezusa staje się historią wierzących. A najbardziej teologiczna spośród Ewangelii okazuje się najbliższą prawdopodobieństwa historycznego. Jej teologia wiary zanurza nas w najbardziej żywe doświadczenie historyczne, ponieważ wierzyć to znaczy żyć w historii.

Po tym wykładzie odbył się pierwszy panel tego Sympozjum. Jego temat *The Infancy Narratives* („Opowiadania o dzieciństwie”) nawiązał do tematu trzeciego tomu *Jezusa z Nazaretu*. Moderatorem tej wymiany myśli był ks. prof. Armand Puig i Tàrrach, dziekan Wydziału Teologicznego Katalonii w Barcelonie. Wzięli w niej udział: prof. Richard Bauckham z Uniwersytetu św. Andrzeja w Szkocji, który mówił na temat *Luke's Infancy Narrative as Oral History in Scriptural Form* („Opowiadania Ewangelii Łukasza o dzieciństwie jako ustna historia w pisemnej formie”); prof. Stanley E. Porter, szef McMaster Divinity College w Kanadzie, zajął się kwestią *The Witness of Extra-evangelical Literary Sources* („Świadectwo nieewangelicznych źródeł literackich”); o. prof. Eugenio Alliata OFM z Franciszkańskiego Studium Biblijnego w Jerozolimie mówił na temat *Il caso Nazaret tra fede, storia e archeologia* („Przypadek Nazaretu między wiarą, historią i archeologią”); wreszcie moderator tego spotkania, ks. prof. Armand Puig i Tàrrach podjął temat *Historical Interweaving in the Gospel of Matthew and Luke* („Historyczna tkanina Ewangelii Mateusza i Łukasza”).

Drugi dzień obrad otworzył gospodarz Sympozjum, bp Enrico dal Covolo SDB, rektor Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego, a obradom przewodniczył bp Jean-Louis Bruguès OP, Przewodniczący Komitetu Organizacyjnego.

Pierwszy z trzech wykładów przedpołudniowej sesji tego dnia wygłosił prof. Klaus Berger z Uniwersytetu w Heidelbergu w Niemczech na temat *Reliability of the Gospels* („Wiarygodność Ewangelii”). Autor cytowanych przez Josepha Ratzingera – Benedykta XVI książek *Jesus* (München 2004) oraz *Kommentar zum Neuen Testament* (2011) zapytał, jakie kryteria zastosowano przy wyborze czterech kanonicznych Ewangelii spośród sześćdziesięciu ośmiu prawdopodobnie wtedy istniejących. Zwrócił uwagę na pewne charakterystyczne cechy wyróżniające Ewangelie. Po pierwsze, Ewangelie prezentują się jako droga, jako przykład życia. Po drugie, autentyczne

Ewangelie nie pytają „jak” coś się dokonało. Po trzecie, dla Ewangelii ważne jest, by ten, kto ją głosi, „był jednym z nas” (por. Dz 1,21-22). Ponadto wykładowca zwrócił uwagę na fakt, iż Bóg jest wierny. Inaczej nie byłby Bogiem. Dlatego wiarygodność Ewangelii opiera się na wierności Chrystusa. Ewangelie są wiarygodne dla chrześcijan, ponieważ w nich objawia się wierność Boga. Wierność Boga odpowiada cierpliwości (także cierpieniu) człowieka. To dwie strony tego samego medalu. Wykładowca przypomniał także, że zadaniem egzegety nie jest porządkowanie i ułożenie rzeczy. Bóg bowiem nie potrzebuje adwokata, lecz czeka na słuchacza.

Drugi wykład tej sesji wygłosił prof. John P. Meier SJ z Uniwersytetu Notre Dame w Stanach Zjednoczonych, autor również cytowanego przez Josepha Ratzingera – Benedykta XVI monumentalnego dzieła *A Marginal Jew* (1991-2009) – prelegent wspominał m.in. o przygotowaniu piątego tomu o przypowieściach Jezusa. Choć temat wykładu dotyczył historycznego Jezusa, autor skoncentrował się na przypowieściach Jezusa. Stąd tytuł *The historical Figure of Jesus: the historical Jesus and his historical Parables* („Historyczna postać Jezusa: historyczny Jezus i Jego historyczne przypowieści”). Prof. Meier stwierdził najpierw, że trzytomowe dzieło papieża Benedykta XVI „Jezus z Nazaretu” jest zwieńczeniem jego pracy teologicznej i wniosło znaczący wkład do katolickiej teologii i do rozwoju doktryny. Ważne według niego jest rozróżnienie, jakiego dokonuje Benedykt XVI na początku pierwszych dwóch tomów. To rozróżnienie między uczonymi, którzy stawiają jako uprawnioną czysto historyczną kwestię Jezusa z Nazaretu wewnątrz granic historyczno-krytycznej metody, i tymi uczonymi, którzy uwzględniając jej osiągnięcia, posuwają się dalej, włączając jej rezultaty do szerszej wizji chrześcijańskiej wiary, w szczególności do współczesnej chrystologii, która jest żywą kontynuacją tradycji. W nawiązaniu do siódmego rozdziału pierwszego tomu dzieła Papieża („Orędzie przypowieści”) prezentuje swoją interpretację przypowieści. Postawił pytanie: skąd wiem, że Jezus wygłosił tę konkretną przypowieść? I dalej: co by się stało, gdybym doszedł do przekonania, że ani Jezus, ani pierwotny Kościół nie jest autorem np. *Przypowieści o miłosiernym Samarytaninie*, lecz jest ona artystyczną i teologiczną kreacją Łukasza? Przytaczając klasyczne kryteria stosowane w egzegezie docierania do słów i czynów Jezusa (m.in. wielokrotnego powtórzenia i nieciągłości) stwierdził, że duża część przypowieści synoptycznych nie spełnia różnych kryteriów. Czy możemy więc stwierdzić, że nie pochodzą one od Jezusa? – pyta. I odpowiedział zdecydowanie: Nie! Nie mamy przemawiających za tym żadnych argumentów. I dodał, że taka jest natura badań historycznych. Egzegeza chrystologiczna, egzegeza pełna wiary, prowadzi nas do przyjęcia przypowieści z wiarą, że są to słowa Boże, słowa objawienia. Dlaczego więc – pyta na koniec – zajmujemy się egzegezą historyczno-krytyczną? Ponieważ służy ona dialogowi międzyreligijnemu, międzykulturowemu i akademickiemu oraz służy życiu duchowemu wierzących – pokazuje kontekst wspólnoty, która rozwija przekaz wiary.

Trzeci wykład tej sesji, zatytułowany *Gesù e Paolo* („Jezus i Paweł”) wygłosił ks. prof. Antonio Pitta z Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego. Ten uznany specjalista w studiach dotyczących św. Pawła przypomniał najpierw, że od dwóch wieków przeciwstawia się Pawła Jezusowi. Tak zwana *Wredestrasse* wzywająca do porzucenia Pawła na rzecz Jezusa stała się *Hauptstrasse* konfrontacji między Jezusem i Pawłem, która uważa Pawła za pierwszego lub drugiego wynalazcę chrześcijaństwa. Jaki jest aktualny stan badań? Dzisiaj, nie negując znaczenia Apostoła Narodów u początków chrześcijaństwa, patrzy się raczej na Pawła jako na „drugiego początek”. Prof. Pitta wskazał dwa filtry między Jezusem i Pawłem. Pierwszy to Dwunastu i krewni Jezusa. Drugi to pierwsze wspólnoty chrześcijańskie w Jerozolimie, Galilei, Syrii i w Damaszku. Mamy tu do czynienia z pośrednictwem kościelnym, którego znaczącymi śladami jest nauka o Eucharystii i o zmartwychwstaniu w pismach Pawłowych (por. 1 Kor 11 i 1 Kor 15). Wspólnoty formułujące twierdzenia katechetyczne i liturgiczne są „naturalnymi mostami” między Jezusem i Pawłem. Profesor wskazał dalej różne miejsca w pismach św. Pawła, w których mamy wyraźną kontynuację między nauczaniem Jezusa i nauczaniem św. Pawła na różne tematy. Wspomniał także, że Paweł odnosi się do Jezusa historycznego (por. 2 Kor 5,15) i nie przeciwstawia Jezusa historycznego Jezusowi pre-egzystującemu (por. 2 Kor 12,9). W konkluzji stwierdził, że zamiast prostego przeciwstawiania „Jezus i Paweł”, lepiej jest zająć się relacją „między Jezusem i Pawłem” – relacją nie bezpośrednią, lecz pośredniczoną. I chociaż zauważamy nieciągłość (Paweł rozwija niektóre idee – np. idea „Ciała Chrystusa”), to jednak – za Benedyktem XVI – trzeba na nowo zwracać uwagę na fundamentalną ciągłość między Jezusem i Pawłem. To, co Jezus proponował i głosił, Paweł przeżył i doświadczył w życiu.

Również ta przedpołudniowa sesja zakończyła się kilkoma paruminutowymi wystąpieniami oraz dyskusją. Wypowiedzieli się: prof. Tord Fornberg z Uniwersytetu w Uppsali w Szwecji (*The Son of David – Is Jesus said to be the Messiah or a Great Miracle-Worker?*), dr Ben Witherington z Absury Theological Seminary w Kentucky i Uniwersytetu Św. Andrzeja w Szkocji (*Jesus the Sage and his provocative Parables*), dr Eckart David Schmidt z Uniwersytetu Jana Guttenberga w Moguncji (*The Roman Census and the Star of Bethlehem. A Case for Historians, Lawyers, Astronomers and Theologians*), pastorka wspólnoty prezbiteriańskiej dr Claire Clivaz z Uniwersytetu w Lozannie w Szwajcarii (*To „become” a testimony: Jesus’ bloody sweat on the Mount of Olives as challenge for history [Lk 22,43-44]*), ks. prof. György Benyik, dyrektor Kolegium Teologicznego w Szeget na Węgrzech (*Jesus and Money*), prof. Gert J. Steyn z Uniwersytetu Pretorii w Południowej Afryce (*Jesus as expected Governor of Judah*), prof. Tobias Nicklas z Uniwersytetu w Regensburgu w Niemczech (*Mark’s Jesus Story – a Story about God*).

W dyskusji najwięcej pytań padło pod adresem prof. J.P. Meiera, który cierpliwie wyjaśniał metodologię swej pracy badawczej.

Podczas popołudniowej sesji wykład wygłosił kard. Prosper Grech OSA, współzałożyciel i pierwszy rektor Papieskiego Instytutu Patrystycznego Augustinianum w Rzymie, na temat *From the Gospels to patristic Christology* („Od Ewangelii do chrystologii patrystycznej”). Kardynał przypomniał, że w okresie nowotestamentalnym rozwijała się tradycja ustna, na którą składały się: kerygmat głoszony Żydom i poganom, wyznania wiary, hymny liturgiczne i formuły przeciwko błędom. To wszystko stało się w II wieku podstawą dla *regula fidei*. Na początku II wieku wszystkie pisma, które tworzą Nowy Testament już istniały, ale jeszcze nie były znane we wszystkich Kościołach. Ponadto istniały także inne pisma tego samego gatunku literackiego, co pisma nowotestamentalne, szczególnie gnostyczne. Otworzyła się więc droga do określenia kanonu. W pismach pierwszych Ojców – podkreślił mówca – znajdujemy jeszcze nie do uniknięcia trudność terminologiczną dotyczącą takich terminów, jak *Logos* i *Pneuma*. Już w Nowym Testamencie rysują się dwa kierunki chrystologii: Janowy – z akcentem na wcielenie i Pawłowy – akcentujący krzyż i zmartwychwstanie Jezusa. Raz podkreśla się bóstwo, innym razem człowieczeństwo Chrystusa. Wewnątrzchrześcijańskie dyskusje i polemika antygnostyczna i antyjudaistyczna rozwijają dwie główne tendencje, które prowadzą w kierunku Antiochii i Aleksandrii. Złotą nicią, która działała jako ostateczne kryterium różnych chrystologii, była zawsze *regula fidei* oświecająca egzegezę tekstów Nowego Testamentu.

Po wykładzie Kardynała odbył się drugi panel Sympozjum. Jego temat *Jesus and the Last Supper* („Jezus i Ostatnia Wieczerza”) nawiązał do drugiego tomu *Jezusa z Nazaretu*. Moderatorem tej wymiany myśli był ks. prof. Ermengildo Manicardi z Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie. Wzięli w niej udział: prof. Craig A. Evans z Acadia University w Kanadzie, który mówił na temat *The Last Days of Jesus' Life. Did Jesus Anticipate the Cross?* („Ostatnie dni życia Jezusa. Czy Jezus antycypował Krzyż?”); prof. Étienne Nodet OP z École Biblique w Jerozolimie podjął temat *The Last Supper, Sacrifice of the New Covenant* („Ostatnia Wieczerza i Ofiara Nowego Przymierza”); prof. Roberto Vignolo z Wydziału Teologicznego Północnych Włoch w Mediolanie mówił na temat *Oltre la sua morte. A proposito di Mc 14,25 (e par. Mt 26,29; Lc 22,14-18)* („Poza Jego śmiercią. Refleksje w świetle Mk 14,25 [i par. Mt 26,29; Łk 22,14-18]”) oraz ks. prof. Ermengildo Manicardi, który podjął temat *L'ultima cena: Il senso dato da Gesù alla sua morte* („Ostatnia Wieczerza: Sens nadany przez Jezusa swojej śmierci”).

W sobotnie przedpołudnie trzeciego dnia Sympozjum – w perspektywie audyencji u Papieża – obrady odbyły się w nowej auli synodalnej na Watykanie.

Podobnie jak poprzedniego dnia, obradom przewodniczył bp Jean-Louis Bruguès OP. Pierwszy wykład wygłosił prof. Thomas Söding z Uniwersytetu w Bochum w Niemczech na temat *The „Jesus of Nazareth” by Joseph Ratzinger. Invitation to friendship* („«Jezus z Nazaretu» Josepha Ratzingera. Zapro-

szenie do przyjaźni”). Warto dodać, że Joseph Ratzinger – Benedykt XVI w *Jezusie z Nazaretu* cytuje jego *Der Gottessohn aus Nazareth* (2006). Wykładowca zauważył, że trylogia Papieża jest zaproszeniem do przyjaźni z Chrystusem. Stwierdza, że w swoich książkach Joseph Ratzinger – Benedykt XVI podąża logiką przyjaźni, której wyrazem jest spędzanie czasu z Jezusem, zainteresowanie Jego życiem i uczestnictwo w Jego prawdzie. To podążanie logiką przyjaźni jest także podążaniem logiką chrystologii, która swój wyraz znajduje w poszukiwaniu miłości Jezusa przez lekturę Ewangelii jako natchnionych wspomnień i twórczych aktualizacji nauczania Jezusa. Joseph Ratzinger – Benedykt XVI stara się zrozumieć Jezusa w Jego własnej intuicji. Według Profesora przyjaźń jest kluczem do Nowego Testamentu (por. J 15,12-15), a Ewangelia to historia przyjaźni. Trzy tomy „Jezusa z Nazaretu” są przykładem egzegezy teologicznej i teologii egzegetycznej.

Ostatnim wykładem Sympozjum było wystąpienie kard. Angelo Amato SDB. Prefekt Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych rozwinął temat *Contenuto teologico di „Gesù di Nazaret” e la sua esemplarità metodologica* („Teologiczna treść «Jezusa z Nazaretu» i jego metodologiczna przykładowość”). Według cytowanego przez Josepha Ratzingera – Benedykta XVI w *Jezusie z Nazaretu* Kardynała (*Gesù, identità del cristianesimo*, 2008) trylogia Papieża pokazuje jak uprawiać chrystologię i jak uczyć jej dzisiaj. Chodzi nie tylko o znajomość Chrystusa, ale o życie w Chrystusie. Rzeczywiście, związek pomiędzy historycznym fundamentem i jego znaczeniem teologicznym i duchowym jest nieodzowny dla kompletnej i godnej zaufania propozycji chrystologicznej. Potwierdzając ciągłość między Jezusem historii i Chrystusem wiary, Papież wypracowuje wzorcą chrystologię przedpaschalną. W interpretacji wydarzenia Chrystusa historia i wiara muszą być ściśle związane. Dla wiary biblijnej odniesienie do wydarzeń historycznych jest fundamentalne. Dlatego Joseph Ratzinger – Benedykt XVI optuje za interpretacją eklezyjalną (egzegezą kanoniczną), która ufa результатам egzegezy historyczno-krytycznej, jednak ich nie absolutyzuje. Kardynał wymienił cztery kryteria interpretacyjne autora *Jezusa z Nazaretu*: zaufanie do danych historycznych Nowego Testamentu; potwierdzenie jedności i ciągłości Starego i Nowego Testamentu; znaczenie hermeneutyczne żywej tradycji Kościoła i analogia wiary. W tej metodologicznej optyce Jezus przedstawiony jest jako zapowiedziany przez Pismo „nowy Mojżesz”. Na zakończenie Kardynał powrócił do myśli, które wyraził na początku, stwierdzając, że wykład teologiczny powinien prowadzić od wyjaśnienia do kontemplacji. Interpretacja naukowa musi przejść do doświadczenia, do życia w Chrystusie, zgodnie z tym, jak to uczynił w swej trylogii papież Benedykt. Mógłby on powtórzyć za Ambrozjuszem: „Dzisiaj, podczas gdy do was mówię, On jest ze mną, tu, w tym miejscu, w tej chwili”.

Wykład Kardynała sprowokował dyskusję o sposobie nauczania teologii dzisiaj. Kardynał podkreślił znaczenie historii, bo w niej *Verbum caro factum est* i rozumu, który musi być otwarty na transcendencję oraz dodał,

że dojście do duchowych wniosków jest integralną częścią nauczania teologii. Bp Enrico dal Colvo dodał, że powinniśmy się uczyć w tym względzie od Ojców Kościoła. Oni uczą o Chrystusie, będąc zakochani w Chrystusie. Podejście Ojców, które wyrażają słowa *Christus omnia est nobis* – to wyznacznik dla nauczania chrystologii i teologii w naszych uniwersytetach.

Ostatnim aktem Sympozjum była audiencja udzielona przez papieża Franciszka wszystkim jego uczestnikom. Spotkanie miało miejsce w Sali Klementyńskiej Pałacu Apostolskiego, a uczestniczyło w nim także kilkudziesięciu kardynałów i biskupów. W imieniu wszystkich zebranych pozdrowił Papieża ks. prał. Giuseppe Antonio Scotti, Przewodniczący Fundacji Josepha Ratzingera – Benedykta XVI. Następnie głos zabrał kard. Camillo Ruini, Przewodniczący Komitetu Naukowego Fundacji, który dokonał prezentacji dwóch wyróżnionych w 2013 roku „Nagrodą Ratzingera” teologów: anglikańskiego duchownego, prof. Richarda Burridge, bibliستę, dziekana Wydziału Teologicznego Kings’ College w Londynie, pierwszego niekatolika otrzymującego tę nagrodę, oraz niemieckiego świeckiego teologa, prof. Christiana Schallera, wicedyrektora Instytutu Papieża Benedykta XVI w Ratyźbonie oraz współredaktora zaplanowanej na 16 tomów *Opera Omnia* Josepha Ratzingera. „Nagroda Ratzingera”, czasami nazywana „teologicznym Noblem”, do której dołączony jest czek w wysokości 50 000 euro, wręczona została już po raz trzeci. Nagradzani, zgodnie ze statutem Watykańskiej Fundacji Josepha Ratzingera – Benedykta XVI powołanej przez samego Benedykta w 2010 roku, są nią ci uczeni, którzy wyróżnili się przez szczególne zasługi w działalności wydawniczej i/lub w badaniach naukowych.

Słowo do zebranych skierował także papież Franciszek. Ojciec Święty podkreślił, że *Jezus z Nazaretu* papieża Benedykta XVI jest darem dla Kościoła a jego autor wzorem teologa uprawiającego teologię na klęczkach. „Książki Benedykta XVI – powiedział papież Franciszek – nie stanowią Magisterium w sensie ścisłym, nie są też studium akademickim. Złożył on Kościołowi i wszystkim ludziom dar z tego, co ma najcenniejsze: znajomość Jezusa – owoc wielu lat studiów, konfrontacji teologicznej i modlitwy. Ponieważ Benedykt XVI – jak wszyscy wiemy – uprawiał teologię na klęczkach i udostępnił ją w formie najbardziej przystępnej. Nikt nie może wymierzyć dobra, które sprawił tym darem; tylko Pan to wie! Ale wszyscy mamy tego pewną świadomość. Tyle osób dzięki tym książkom o Jezusie z Nazaretu ożywiło i pogłębiło swoją wiarę, lub nawet po raz pierwszy w sposób dojrzały zbliżyło się do Jezusa, łącząc wymagania rozumu z poszukiwaniem oblicza Boga”.

Ks. Andrzej Michalik